

Qədim Sədərək torpağı hər zaman öz igid övladları və qəhrəman keçmiş ilə Azərbaycan tarixində məxsusi yerə malik olmuşdur. Bu məxsusilik təkcə Sədərəyin qəhrəman keçmiş ilə deyil, həm də bərəkətli torpağı, strateji əhəmiyyət daşıyan coğrafi mövqeyi, dərin bilik və bacarığı, intellektual səviyyəsi ilə təkcə Azərbaycanda deyil, həm də dünyanın bir çox yerlərində özünə hörmət qazanmış, amma hər zaman ürəyində Vətən sevgisi, yurd həsrəti daşıyan övladları ilə özünü büruzə verir. Elə bu şəxsiyyətlərdən biri də qədim türk-oğuz yurdu Sədərəyin yetirməsi olan Hacı Tofiq Seyidzadədir. O, Sədərəyə, sözün əsl mənasında, vurğun insandır. Tofiq müəllimin Sədərəyə - doğma yurduna vurğunluğu onun bu qədim məkanın tarixini öyrənməyin vacib olduğunu dərk ilə üst-üstə düşdüyündən Sədərək haqqında müxtəlif mənbələrdə gizlənən məlumatları toplamağı və ömrü-həyatı Sədərəkə bağlı olan insanların fəaliyyətini işıqlandırmağı özü üçün bir şüara, həyat amalına çevirmişdi. Elə buna görə də qədim yurda həsr etdiyi onlarla kitabı onun vətənpərvərlik xarakterinin simvolu kimi dəyərləndirilə bilər. Bu kitablardan biri də bu il - 2019-cu ildə nəşr olunmuş "Dəmir qala qapısı - Sədərəyin keçmiş və bu günü" kitabıdır.

Əməkdar elm xadimi, professor Süleyman Məmmədovun məsləhətçisi və rəyçisi olduğu kitabın redaktorları Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosentləri İbadulla Məmmədov və Sədaqət Hüseynovadır.

Muxtar respublikamızın yetirdiyi dəyərli akademiklər İsmayıl Hacıyev və İsa Həbibbəylinin kitabın əvvəlində müəllif haqqındakı fikirləri də Hacı Tofiq Seyidovun məhsuldar tədqiqatçı-jurnalist kimliyi və bu obrazdan doğan növbəti kitabının oxunaqlılığı haqqında ilkin fikir formalaş-

“Dəmir qala qapısı - Sədərəyin keçmiş və bu günü”

dırır.

Tədqiqatçı kitabda Naxçıvan MR Sədərək rayonunun tarixi haqqında maraqlı məlumatlar təqdim edir. Bununla yanaşı, Sədərək sözünün etimologiyası haqqında müxtəlif fikir və məlumatları ümumiləşdirərək toponimin “Çuxur Səəd” kimi açıqlanmasını daha məqsəduyğun hesab edir. Bu izahı tarixi faktlarla əsaslanaraq aydınlaşdırmağa çalışır və yazır ki, Sədərək sözünün XIV əsrdə yaşamış qəbilə başçılarından olan Səədin adı ilə bağlayırlar. Şah İsmayıl Səfəvinin Ağqoyunlu Əlvənd Mirzə ilə döyüşündən (1501) bəhs edən Həsən Rumlu söyləyir ki, bu hadisə Çuxur Səəddə - Şərrur adlı yerdə baş vermişdi. Tədqiqatçı əlavə edir ki, bu regionda “Səəd” sözünü öz kökündə qoruyub saxlayan yeganə toponim Sədərəkdir və ola bilsin ki, məkanın adı da bununla bağlıdır. Tədqiqatçı Sədərək sözünün təkcə elmə əsaslanan etimologiyasını deyil, həm də xalq dilində yaşayan, xalq təfəkkürünün məhsulu olan açıqlamalarını da təqdim edir. El arasında “Se-dərə - Üç dərə” kimi açıqlaması verilən bu məkanda, həqiqətən də üç dərə mövcuddur: Çanacıçay, Cəhənnəmdərə və Bağırçaqdan su gələn dərə.

Tarixin müxtəlif dövrlərində Sədərək mühüm yaşayış məntəqəsi kimi məşhur olub. Buna səbəb ərazinin ticarət üçün əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsidir. Elə buna görə idi ki, Avropa və Şərqi ölkələrinin böyük ticarət karvanları, onlarla bərabər səyyahlar buradan gəlib keçiblər. Səyyahlardan bəziləri öz yol qeydlərində Sədərək haqqında maraqlı fikirlər yazmış və həmin qeydlərin bir çoxu dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Tofiq Seyidzadə bu qeydlərdən bəzilərinə də kitabda daxil etmişdir.

Kitabda, həmçinin qədim Sədərək torpağının sərhədinin müəyyənəşdirilməsi barədə tarixdə mövcud olan məlumatlar da təqdim edilir. Sədərəkliyərin hər zaman döyüşkən, mübariz camaat olduğu məlumdur. Ən çətin anda belə öz canından keçər, amma birçə qarış torpağını heç kimə verməz Sədərək camaatı. Elə mənfur düşmənlərin Naxçıvana göz dikdiyi o ağır illərdə də sədərəkliyə öz cəsarətlərini nümayiş etdirdilər. “Sədərək döyüşləri” adı ilə tarixə həkk olunan bu döyüşdə xalq torpağı uğrunda canından kecsə də, məğlub olmadı.

18 yanvar 1990-cı ildə mənfur düşmənin onunla sərhəddə yerləşən Sədərək torpağını müxtəlif növ silahlardan atəşə tutdu. Yanvarın 19-da rayona atılan ilk top mərmisindən rayonun azyaşlı sakinləri - Malik və Elvin Nəsirov qardaşlarının həyatına son qoyuldu. Sonrakı döyüşlərdə də Sədərəyin, eləcə də Naxçıvan MR-in digər regionlarının qəhrəman oğulları cəsarətlə vuruşaraq öz atabalarının onlara tapşırdığı müqəddəs torpağı düşmənlərinə keçməkdən xilas etdilər. Düşmənin məqsədi öncə Sədərəyi, sonra Şərruru və Naxçıvanı ələ keçirmək idi. 1000 hektar torpağı olan Kərki düşmənlərinə keçsə də bütöv Naxçıvan bu fəlakətdən qurtuldu.

Kitabda yer alan “Məscidlərimizin tarixi” adlı məqaləsində müəllif Sədərəkdə görülən arxeoloji tədqiqatlar zamanı qədim tarixə malik məscidlərin aşkara çıxarılması barədə söhbət açır, qədim As tayfasının adı ilə bağlı olan Asni məscidi, Qurbanlı və Qırxmırlı məscidləri haqqında mənbələrdə mövcud olan məlumatları ümumiləşdirərək təqdim edir.

Tofiq Seyidzadə Sədərəyin xatirəsi yaddaşlarda hər zaman yaşayacaq övladları sırasında müəllimlərdən daha çox bəhs edir. O müəllimlər ki, elə Tofiq Seyidzadənin özünün də belə bir Vətən eşqinin, yurd sevgisinin yaranıb formalaşmasında danılmaz rola malik idilər. Tofiq müəllim kitabda Yusif Qasımov, özünün ilk müəllimi Əli Əliyev, Rza Rzayev, Həsən Əliyev və başqaları haqqında məlumat verir, onları unutmaq üçün böyük günah olduğunu vurğulayır.

Sədərək torpağı etnik-millət düşüncədə mövcud olan kodlar sistemidir. Bu kodları aşkarlayan Azərbaycanın

alimləri sırasında qəlbi hər zaman vətən sevgisi ilə vurğan Sədərək ziyalıları da var. Bu şəxsiyyətlər içərisində mərhum ziyalı, türkoloq alim Cəfər İsmayıl oğlu Cəfərovun da adı çəkilir. Cəfər müəllim türkçülük ideyasının təbliğatçı kimi öz ömrü yolunu bu hədəfə tuşladı. Alim maraqlı türkoloji, tarixi və dilçilik araşdırmalar müəllifi olmaqla yanaşı, qədim Naxçıvan torpağının vurğun şairi idi. Elə elmi araşdırmalarının nəticələrindən aldığı zövqü şeirləri ilə ifadə etməyi onun torpağa, vətənə bağlı bir ziyalı ömrü sürməsinin ifadəçisidir. Tofiq Seyidzadə bu kitabında bir çox Sədərək ziyalıları ki-

mi, Cəfər müəllimin də ömrü yoluna səyahət edir, onun “Azərbaycan torpağıdır Qarabağ” şeirini bütöv şəkildə oxuculara təqdim edir.

Sədərək əhalisinin yaddaşında hər zaman xeyirxah insan obrazı olan Teymur Mehdiyev idi. O, Sədərək Xeyriyyə Cəmiyyətini təsis edərək, bu cəmiyyət vasitəsilə Sədərək və sədərəkliyə üçün etdiyi unudulmaz yaxşılıqların sahibidir. Tofiq Seyidzadə də belə şəxsiyyətin ömrü yolunu müasir gəncliyə tövsiyə edərək, kitabında onun haqqında ətraflı məlumat verir.

“Elm və təhsil” nəşriyyatında çapdan çıxmış 228 səhifəlik bu nəşr müəllifin sayca 87-ci kitabıdır.

Aytən Cəfərova,
filologiya üzrə fəlsəfə
doktoru.

Asəf Orucov,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Naxçıvan Bölməsi